

ШЕРГІН С. О.,
доктор політичних наук,
професор, завідувач кафедри
глобальних і регіональних
систем Дипломатичної академії
України при МЗС України

ФЕСЕНКО М. В.,
кандидат політичних наук, старший
науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

УДК 327

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЗАЄМОДІЙ МІЖНАРОДНО- ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ В УМОВАХ ПОСЛАБЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА США

Стаття присвячена проблемам взаємодії міжнародно-політичних акторів в умовах послаблення глобального лідерства США. Досліджуючи концептуально-теоретичні основи політичної доктрини, автор спробував прогнозувати майбутню роль США. Таким чином, на сьогодні США залишаються глобальним економічним, військово-політичним і науково-технологічним лідером, який будуватиме відносини з союзниками і рештою країн світу, виходячи з цілей збереження свого статусу наддержави, тотальної захищеності від сучасних викликів і загроз. Задля цих цілей США, як гегемон міжнародної системи, навіть в умовах послаблення своїх лідерських можливостей в глобальному вимірі, готові до застосування військового потенціалу в будь-якому регіоні світу. Ключові слова: держава, міжнародно-політичні актори, інформаційне середовище, міжнародні відносини, стратегія, глобальні проблеми, східні та західні країни, національна розвідувальна рада США, прогрес, економічна, науково-технічна та військова сфера, геополітика, країни БРІК.

Сучасні міжнародні тенденції, серед яких економічне піднесення і зростання політичного впливу таких нових «центрів сили», як країни БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай), а також поглиблення протиріч між США та ЄС дозволяють визначати нинішній етап розвитку міжнародних відносин як формування якісно нової міжнародної системи. Характерною обставиною цього складного процесу є те, що глобальне лідерство США видається вже не таким незаперечним, а трансформація світового порядку має тенденцію до багатополярності, поліцентричності, або ж безполярності¹.

Особливість розвитку сучасної системи міжнародних відносин, початок якого позначено історичними подіями кінця 80-х — початку 90-х рр. минулого століття, обумовлена дією різноманітних факторів регіонального і глобального рівня. Взаємовідносини міжнародно-політичних акторів, кількість яких постійно зростає, а ступінь взаємозалежності посилюється, перебувають під

впливом складних та багатогранних регіональних і глобалізаційних процесів, які разом з іншими факторами обумовлюють динамізм і постійну трансформацію системи міжнародних відносин. Внаслідок цього ускладнюється аналіз напрямків подальшої її трансформації, що надзвичайно актуалізує проблему вивчення закономірностей цього суперечливого процесу. Саме тому проблема трансформації міжнародних відносин інформаційної доби привертає увагу представників різних наукових шкіл у теорії міжнародних відносин, яка є предметом аналізу академічної спільноти в країнах євроатлантичної політичної та культурної орієнтації.

Слід зазначити, що серед усіх видів суспільних інтеракцій міжнародні відносини виокремлюються з огляду на особливості, притаманні лише їм ознаки, які формують предметне поле для дискусій щодо розвитку, функціонування, еволюції і трансформації їх теоретичної моделі. Прикладом виникнення таких предметних сегментів для аналізу може бути така особливість міжнародних відносин, як поліцентризм. Він розуміється як відсутність легальної, закріпленої міжнародним правом монополії на владу, яка належить будь-якій державі чи міжнародній організації, що закріплюється положеннями ООН про головні принципи рівноправності та рівнозначності суверенних держав.

Складність природи міжнародних відносин визначають більшість прихильників різних наукових парадигм і різних теоретичних шкіл. Дослідники вважають, що зараз важко визначати напрямки майбутніх трансформацій, оскільки діяльність акторів на світовій політичній арені значною мірою не передбачувана. Постійно збільшується кількість акторів, а саме держав, міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, окремих соціальних груп, громадських рухів та осіб, що призводить до ускладнення та формування між ними надзвичайно складних комплексів взаємодій. Учасники міжнародних відносин перебувають у сталих інтеракціях між собою та з міжнародним середовищем, що зумовлює виникнення і функціонування глобальної міжнародної системи.

Процеси глобалізації та інтеграції світової економіки, інформаційно-технологічна революція, участь більшості держав світу в діяльності ООН та інших міжнародних організацій свідчать про планетарний характер міжнародних відносин, які охоплюють весь світ та виключають абсолютну ізоляваність їх учасників. Міжнародні відносини охоплюють будь-які види стосунків, що виникають у процесі людської життєдіяльності, пов'язаної з міжнародним середовищем, та весь географічний простір. Серед них можна виокремити глобальний, міжрегіональний, регіональний, субрегіональний та локальний рівні. Індивіди, соціальні спільноти та організації ви-

ступають у міжнародних відносинах як елементи відповідних соціальних організацій, презентуючи та поєднуючи їх.

Збільшення кількості учасників досить різної зовнішньополітичної орієнтації значно ускладнює характер, структуру і напрям трансформації системи міжнародних відносин інформаційної доби. Трансформація системи міжнародних відносин характеризується розширенням масштабів і збільшенням ефективності міжнародних взаємодій, веде до відносної самостійності системи як специфічної сфери суспільних відносин з власними закономірностями функціонування і розвитку. Інтенсивна трансформація сучасної системи міжнародних відносин викликає необхідність перегляду багатьох застарілих уявлень про шляхи та засоби забезпечення інтересів кожної держави й світового товариства перед обличчям нових загроз.

У розвитку міжнародних відносин на визначеному етапі неминує відбувається зворотний процес, коли потенціал змін, що накопичився в них та у зовнішньому середовищі, реалізується в кардинальній трансформації їх внутрішньої організації — глобальній структурі. До визначеного часу відносно самостійна і достатньо стійка структура протистоїть дезінтеграційним імпульсам, а її інваріантність забезпечує потужність системи. Але разом з тим, вона не витримує колосального тиску руйнівних зовнішніх чинників, стара структура розпадається, а їй на зміну приходить нова.

Серед тенденцій, які визначають напрям трансформації сучасної міжнародної системи та характеризують сучасну міжнародно-політичну та соціально-економічну картину світу, поряд з глобалізацією можна назвати інтеграцію, регіоналізацію, децентралізацію, фрагментацію та демократизацію. Дискусійним залишається питання щодо суті та змісту глобалізації. В одних дослідженнях наголошується, що глобалізаційні процеси, які супроводжуються інтеграцією, відбуваються поруч з регіоналізацією та фрагментацією, в інших наголошується на паралельному розвитку цих процесів.

Розвиток тенденції до демократизації відбувається нерівно і не прямолінійно, в протиборстві з авторитаризмом, а то й з різновидами тоталітаризму. Крім цього, своєрідність Півдня виявляється в наявності перехідних, змішаних і проміжних структур політичної організації соціумів, які ще недостатньо зміцніли, включаючи такі екзотичні симбіози, як демократичний авторитаризм або авторитарна демократія. Порушують загальну тенденцію зрушень до демократії етнічні, релігійні та інші конфлікти. Все це, безперечно, не може не ускладнювати відносин Північ-Південь, не кажучи вже про зв'язки між країнами, які розвиваються.

Практично усі держави відчувають вплив глобалізації, отже, змушені адаптуватись до її викликів. Глобалістично налаштована еліта дедалі більшою мірою стає одним із головних суб'єктів міжнародних відносин. Як зазначає український дослідник В. Хонін, «на процес формування зовнішньої політики суб'єктів безпосередньо справляють надзвичайно вагомий вплив системи світогляду, які розповсюджуються правлячими елітами та сформовані з урахуванням їх політичних орієнтацій. Розробляючи соціально вагомі зовнішньополітичні програми держав вони враховують зміну орієнтації суспільної свідомості. При цьому широко розповсюджені ідеологічні постулати формують у колективній свідомості еліт певні ідеологічні імперативи, на які й будуть орієнтовані відповідно до міжнародної ситуації зовнішньополітичні рішення»².

З приводу майбутнього світової політики класик американського модернізму в політичній науці Дж. Розенау зазначає, що «суперечливі тенденції на шляху до більшої інтеграції і фрагментації будуть зростати прискореними темпами»³. У всьому світі влада має тенденцію до зростання децентралізації і багато в чому послаблена. Втім так звана «нова епоха» формується під впливом багатьох факторів, і на сучасному етапі розвитку науки неможливо отримати однозначної відповіді на питання, що рухає перебігом подій. Загалом представники наукової спільноти в багатьох країнах світу погоджуються з тим, що сьогодні немає достатніх підстав стверджувати, що події глобального масштабу скеровуються саме США, глобалізацією чи капіталізмом.

Сфери діяльності всіх учасників міжнародної взаємодії дивовижним чином переплітаються. Раніше внутрішньодержавні регіони намагалися впливати лише на внутрішньополітичні процеси своєї країни, а міжнародні організації — на питання, які обмежувалися зовнішньополітичною сферою. Зараз міждержавні організації та інститути дедалі активніше втручаються в такі внутрішньополітичні питання, як врегулювання внутрішньодержавних конфліктів (зокрема НАТО, ОБСЄ, ООН); дотримання прав людини; визначення фінансової політики держав (МВФ). А внутрішньодержавні регіони прагнуть до зовнішньої сфери діяльності іноді нарівні з державою, що нерідко викликає занепокоєність і розгубленість центральної влади.

Зміна кількісних та якісних характеристик зв'язків учасників міжнародної взаємодії потребує їх політичної, правової, економічної, моральної відповідальності за дії на світовій арені. Складність взаємозв'язків серед учасників світових політичних процесів, які важко простежити й прорахувати, викликає невизначеність, яка відбивається на наукових і політичних прогнозах стосовно майбутнього, на плануванні, сприйнятті світу конкретною людиною.

Визначальні ознаки трансформації міжнародної системи — це глобалізація національних економік, послаблення держави-нації, розмивання суверенітету, децентралізація влади, зростання впливу неурядових організацій та подальша маргіналізація країн «світової периферії». Очевидно, що численність міжнародних акторів, їх строкагість, різноманітність і різноманітність залишаються прикметами сучасної світової політики. Відтак, зміни в кількісному, а, головне, в якісному складі учасників сучасних світових політичних процесів зумовлюють фундаментальні зміни у світовій політичній структурі.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відкривають широкі можливості для взаємодії між окремими людьми, професійними групами, союзами, об'єднаннями шляхом інтенсифікації спілкування. Саме інтенсифікація спілкування за умов більшої прозорості міждержавних кордонів призводить до обмеження можливостей створення і функціонування авторитарних режимів, а, отже, в демократизації, децентралізації світу, оскільки мережа не допускає єдиного керівного центра. Але водночас посилюється і взаємозалежність світу. Внаслідок цього втрачається попередній сенс такого ключового поняття державно-центристської моделі світу, як територія та відстань. З одного боку, територія поширюється за межі національних кордонів, відкриваючи можливості швидкого зв'язку та взаємодії для людей різних країн, з іншого — звужується, охоплюючи через Інтернет окремі корпоративні або інші групи. Виникають нові спільноти та форми ідентичності, які далеко не завжди збігаються з національними або іншими географічними кордонами. Ці групи все активніше стають учасниками сучасних міжнародних відносин.

На основі інформаційних систем робляться оцінки ситуації з метою прийняття відповідних зовнішньополітичних рішень. Глобальне та національне інформаційне середовище, в рамках яких діють системи прийняття зовнішньополітичних рішень, під впливом ІКТ постійно трансформуються. Це істотно актуалізує теоретичне осмислення трансформації сучасної міжнародної системи з урахуванням інформаційно-технологічної революції та сучасних глобалізаційних процесів як найголовніших і взаємозалежних чинників того турбулентного стану, в якому наразі перебуває система міжнародних відносин.

Комунікації дають можливість учасникам міжнародного співтовариства, їх акторам, іншим суб'єктам міжнародних відносин своєчасно реагувати на зміни стану в міжнародному середовищі. Поток інформації, інтенсивна інформаційна міжнародна взаємодія, що виникають в межах комунікаційних ланцюгів (ланцюгів подій, викликаних інформаційною взаємодією суб'єкта, яка здійснювалася за об'єднаними в особливий комп-

лекс комунікаційними каналами), припускає послідовну зміну стану суб'єктів і їх міжнародного оточення, яка багато в чому обумовлюється взаємозалежним характером розрізнявальних реакцій суб'єктів на відповідні зовнішньополітичні сигнали.

Міжнародні відносини стають відкритою системою з високим рівнем комунікаційного взаємозв'язку. Будь-які зміни в міжнародному середовищі впливають як на прийняття конкретного зовнішньополітичного рішення певної держави, так і на всю систему міжнародних відносин. Як ніколи раніше зовнішньополітична взаємодія держав переростає локальні рамки визначених центрів взаємодії міжнародних інтересів. Вона створює значуще для усього міжнародного співтовариства інформаційно-комунікаційне поле, яке поширюється на всю систему міжнародних відносин. Міждержавні комунікаційні мережі, а також комплекси масових комунікацій, які обслуговують народи в процесі їх міжнародної інформаційної взаємодії, поступово формують потоки інформаційних взаємодій у міжнародні комунікаційні мережі, кожна з яких має особливу конструкцію, а разом вони складають структурну основу інформаційного обміну між соціальними організаціями даної їм сучасності⁴.

Практично весь період новітньої історії науковий розвиток людства відбувався під впливом інформаційної гегемонії західного світу. Проте й сьогодні вона відіграє провідну роль у світовому розвитку, обумовлюючи трансформацію світобачення міжнародної спільноти, її сприйняття реальності та цінностей, які зумовлюють зміни в самій поведінці. Інформаційні технології виступають засобом маніпулювання та контролю за людиною шляхом формування в ній свідомості, яка може бути змодельована з метою досягнення будь-яких інтересів, вигідних центрам розповсюдження «інформаційних імпринтів».

Цілком імовірно, що в XXI ст. процес структурного оновлення за рахунок становлення позавроатлантичних центрів економічного, політичного, науково-технічного, військового, демографічного та культурного центрів сили буде тривати. Однак до 2015 року, за умов означеного перебігу подій, США та євроатлантична цивілізація не тільки збережуть глобальне лідерство, але й магимуть шанси його зміцнити.

Для вирішення глобальних проблем потрібна відповідальність авторитетного глобального регулюючого органа. ООН бере свій початок з утворення першої глобальної регулюючої міжнародної організації в якості Ліги Націй, яка не змогла свого часу вирішити питання, що стояли перед нею. Стає очевидним, що еволюція ООН не встигає за кардинальними змінами в міжнародному середовищі і не в змозі ефективно вирішувати глобальні проблеми сучасності. Зростає необхід-

ність в існуванні міжнародного арбітра, який буде мати більші повноваження, діятиме ефективніше та справедливше.

На думку американських стратегів, для США важливо продовжувати політику розширення НАТО в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та залучення до лав альянсу Австралії, Південної Кореї та Японії. Це дозволить США зберегти вплив на Японію, Південну Корею та, що, найголовніше, дасть можливість контролювати та уповільнювати процес геополітичного зростання Китаю, який разом з ісламським світом здатен кардинальним чином змінити напрямок трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Росія залишається потенційним партнером, як для блоку західних країн, так і для ключових держав Сходу. Використовуючи свій стратегічний потенціал і економічні ресурси, вона спроможна забезпечити перевагу сил на користь як Заходу, так і Сходу. Тому, у цьому столітті слід очікувати посилення боротьби за Росію, за її територію та природні ресурси. Автори цієї статті схиляються до думки, що РФ буде консолідуватися навколо країн «Західного полюсу», що обумовлюється перш за все цивілізаційною спорідненістю народів, їх бажанням консолідуватися з країнами, які мають багато спільних соціокультурних рис.

З наслідками історичної динаміки глобального світу, довготривалими процесами глобалізації значною мірою пов'язана майбутня доля людства, прийдешні відносини Сходу та Заходу, Півночі та Півдня. З розпадом біполярної міжнародної системи зникли головні силові імпульси відштовхування і тяжіння як у багатополосних взаємовідносинах, так і у світовому розвитку загалом.

Наприкінці 2000 року Національна розвідувальна рада США (National Intelligence Council) та провідні американські експерти в галузі міжнародної політики і економіки, демографії і безпеки підготували доповідь під назвою: «Глобальні тенденції 2015: діалог з недержавними експертами», що містить результати комплексного аналізу світових тенденцій як прогностичних сценаріїв і варіантів глобального розвитку. Ключовими факторами в доповіді названі: демографічні тенденції, природні ресурси і навколишнє середовище; наука і технологія, світова економіка і глобалізація; національні та інтернаціональні владні системи; майбутні конфлікти; роль США у трансформації міжнародної системи.

У контексті демографічного розвитку передбачається збільшення населення з 6,1 млрд. в 2000 році до 7,2 млрд. у 2015 році. Найбільша частка зростання припадає на країни, що розвиваються, і переважно воно відбудеться за рахунок швидкого зростання світових мегаполісів, що призведе до нестабільності, збільшення бідності та нестачі продуктів харчування. Розширення міграційних процесів обумовить виникнення впливових

діаспор, які справлятимуть вплив на політику, державних діячів і навіть національну самобутність багатьох країн світу.

Сьогодні незаможні складають третину людства, причому в містах вони часто становлять більшість населення, що створює серйозну загрозу для політичних режимів відповідних країн. Ще одна особливість сучасної бідності полягає в тому, що вона стає дедалі більш «молодою» і нестерпною. Бідні все частіше перетворюються у резервну армію економічної мафії й організованого тероризму⁵.

Зростання кількості населення поряд зі скороченням «вільного» навколишнього середовища є природним явищем, однак з дедалі глибоким змістом, ніж тільки зменшення забезпеченості продуктами харчування. Коли населення росте, збільшується швидкість використання природних ресурсів, їх запас скорочується, не задовольняючи зростаючого попиту. Прогрес індустріалізації викликає збільшення рівня забруднення довкілля, що порушує процеси самоочищення в природі⁶. В нинішньому столітті удвічі збільшиться глобальна потреба в енергії, але гострішою проблемою стане нестача питної води, особливо в країнах Середнього і Близького Сходу, Африки, Південної Азії та в Північному Китаї.

Інформаційні технології стануть основною складовою подальшого прогресу та розвитку суспільства в усіх галузях його життєдіяльності. Вони збільшать вплив недержавних інституцій, приведуть до науково-технічної інтеграції. На базі досягнень в галузі інформатизації, біотехнології та нанотехнологій відбуватиметься зростання інновацій та інвестицій в розвинутих країнах.

Незважаючи на динамічно зростаючу роль недержавних акторів, держави залишаться головними політичними гравцями в системі міжнародних відносин. Але вони будуть постійно втрачати контроль за транскордонним обміном інформацією, технологією, міграцією населення, розповсюдженням хвороб, торгівлею зброєю та фінансовими операціями. Цілком імовірно, що ні держави, ні міжнародні організації не зможуть до 2015 року створити дієвих механізмів вирішення глобальних проблем.

Якщо розглянути питання про можливість виникнення конфліктів у рамках міжнародної системи, то необхідно зазначити, що ризик війни між розвинутими країнами буде невеликим, але поширення набудуть регіональні, внутрішні та міжрегіональні конфлікти. Збережеться потенціал міждержавних конфліктів на Близькому Сході і загалом в Азії. Збільшиться можливість потрапляння зброї та високотехнологічного озброєння до агресивних країн і терористичних організацій. Режим експортного контролю і санкцій стануть менш ефективними внаслідок розповсюдження нових технологій, прозорості кордонів, розши-

рення міжнародного співробітництва у сфері виробництва зброї, загальної інтенсифікації міжнародного обміну.

В сучасній системі міжнародних відносин виокремлюються три великі центри сили — США, ЄС, Японія. Вони справляють значний вплив на структурні зміни, зумовлюють подальший напрямок її трансформації та формують нові правила міжнародно-політичної взаємодії. За збереження динаміки свого розвитку на роль світового лідера може претендувати також країна-цивілізація Китаї, міжнародно-політична вага та авторитет якого, разом з економічним піднесенням постійно зростає, що додає динамізму трансформації міжнародної системи та поведінці міжнародних акторів на світовій арені.

Згідно з прогнозом «Глобальні тенденції 2015: діалог з недержавними експертами», до 2015 року США залишаться наймогутнішою силою світового співтовариства. Глобальний економічний, технологічний, військовий і дипломатичний вплив США у світі не матиме рівних, як серед інших країн, так і серед міжнародних організацій, що забезпечить їм виняткове становище в системі міжнародних відносин. Весь світ все ще буде бачити в США головного прибічника глобалізації і країну, яка отримала від неї найбільшу користь. На світовій арені збільшиться кількість важливих гравців, які будуть піддавати випробуванню лідерство США, а також тих, що сприятиме його зміцненню: Китай, Росія, Індія, Мексика і Бразилія; регіональні організації; багатонаціональні корпорації; некомерційні організації. Прогнозується також збільшення антиамериканських настроїв у світі⁷.

Втім, на початку третього тисячоліття можна говорити про продовження лідерства США в політичній, соціально-економічній, науково-технічній та військовій сферах. Це дає підстави стверджувати, що Америка реально керує еволюцією міжнародної системи та продовжує залишатися головним актором на сучасній світовій арені.

США мають найпотужнішу та найефективнішу економіку світу, яка є основним джерелом світового технічного прогресу та центром виробництва новітніх технологій. Загальні американські витрати на науково-дослідну та дослідно-конструкторську роботу (НДДКР) і на впровадження її результатів дорівнюють витратам країн «великої вісімки». Отже, половина нових технологій світу створюється в Америці, яка витрачає вдвічі більше коштів на інформаційно-технологічні потреби у порівнянні з країнами Західної Європи. Треба підкреслити домінування США у світовій валютній системі, чільні позиції у світовій торгівлі, володіння найпотужнішими ТНК, можливість надавати значну економічну та гуманітарну допомогу зовнішньому світові.

Економічне і технологічне домінування США підкріплюється колосальним військовим потенціалом. Після розпаду біполярної системи вони не послабили своїх силових позицій і не скоротили витрат на оборону, навпаки, прискорили модернізацію свого військового арсеналу. Це обґрунтовується як потребою в новітніх оборонних замовленнях для концернів, підприємств, які спеціалізуються на виробництві зброї, так і необхідністю фінансування нових технічних розробок, економічний зиск від використання яких підтримує економіку гегемона.

Незважаючи на збільшення частки американських військових бюджетів у загальносвітових витратах, глобальна силова перевага коштує США не так вже й дорого. На політичному рівні постійно ставиться питання: «Невже підтримування американської першості не варте оборонних витрат десь на рівні 3–3,5% ВВП?»⁸. Слід також зазначити, що обсяг американського військового експорту перевищує військовий експорт усіх інших держав разом узятих, що значно підвищує економічні показники США. Парадоксально, але широкомасштабна модернізація кінця ХХ початку ХХІ століть позитивно позначилася на тягареві військових витрат.

США є єдиною країною, яка спроможна створити глобальну військову коаліцію, як це було у випадку проведення воєнних операцій в Югославії та Іраку. Силкові можливості гегемона ґрунтуються на численних і кваліфікованих збройних силах, на широких та потужних союзах, розгалуженій розвідувальній мережі, ефективній індустрії виробництва озброєнь, політичній волі використовувати свої силові можливості, здатності швидко мобілізувати та переміщувати на величезні простори значні військові контингенти. Потужність глобального масштабу включає в себе стратегічну і тактичну ядерну зброю, ударні підводні човни поряд з супутниками у космосі та флотом з дванадцяти важких авіаносців.

Розповсюдження американських військових баз стало елементом розширення їх державних інтересів. Це підтверджується тим, що на початку ХХІ ст. Сполучені Штати володіють 395 великими військовими базами та значною кількістю малих баз у 35 іноземних державах. Велике значення для розповсюдження впливу США мають стратегічні позиції їх збройних сил у двох економічно могутніх регіональних країнах, здатних кинути Америці виклик — Японії та Німеччині. На території цих країн знаходяться американські війська, ці держави зв'язані з Вашингтоном партнерськими взаєминами стратегічного рівня і не можуть зараз та в найближчі роки вчинити гегемонів реальний опір.

Варто навести міркування американських дослідників Р. Кагана та У. Кристала, які визнають, що міжнародні фінансові інститути були створені

американцями і слугують американським інтересам. Міжнародна структура безпеки являє собою сукупність союзів, якими керує Америка. Схожу позицію займають й інші представники американської політології — А. Басевич і В. Вулфарт, які також вважають США єдиною наддержавою.

Важливим аспектом домінування США в глобальній системі міжнародних відносин є інформаційно-культурний фактор, який, на думку багатьох вчених є одним з основних складових успіху в розповсюдженні західних цінностей, норм поведінки та інтелектуального сприйняття світу. США лідирують в інформаційній індустрії, що дає можливість домінувати у глобальному переміщенні інформації та ідей через Інтернет, а також через систему супутникового телебачення. Лідерство в науці та залучення «золотої молоді» світу до участі в різних освітніх програмах американських університетів дають підстави говорити про те, що, повернувшись у майбутньому додому, багато з них займуть впливові посади у своїх країнах і сприятимуть поширенню західних цінностей, способу життя та світогляду.

З цього приводу заслуговує на увагу думка українського вченого-міжнародника І. Хижняка, який вважає, що поява таких факторів як науково-технічна революція має безмежний перетворюючий потенціал, а також, що в момент остаточної трансформації в постіндустріальну парадигму розвитку це може забезпечити перехід механізму саморегуляції американського соціуму в нову якість⁹.

Все вище зазначене свідчить про безперечне лідерство США в сучасній системі міжнародних відносин. Статус лідера потребує величезної концентрації усіх джерел і потенціалу могутності задля його збереження та супроводжується значною небезпекою, позаяк він здатний активізувати колосальні сили проти гегемона, який завжди «керує світом» тимчасово.

Слід також зазначити, що незважаючи на лідируючі позиції в сучасній системі міжнародних відносин, США не можуть втілити в життя всі свої гегемоністські задуми. Наприклад, не змогли зупинити ядерну програму Північної Кореї та випробування нею ядерної зброї, так само як і зупинити розвиток ядерної програми в мирних цілях Ірану. Вашингтонові не вдалося примусити Росію відмовитись від допомоги в будівництві атомного реактору в Ірані, військового співробітництва з Китаєм та Індією. Канада всупереч американському спротиву налагоджує контакти з Кубою. І цей список можна продовжувати, але зрозуміло одне: односторонні дії США по багатьох питаннях спричинюють обурення світової громадської думки, про що свідчить збільшення антиамериканських демонстрацій та протестів.

Беручи до уваги динамічну трансформацію системи міжнародних відносин, актуальним залишається питання, чи зможуть США втриматись

на вершині світового «політичного олімпу» в поточному столітті. Аналіз світової та вітчизняної міжнародно-політичної літератури свідчить про те, що позицію лідера дуже важко утримувати. Щодо цього питання, вчені, державні діячі та політичні аналітики розходяться лише в тому, наскільки довго американці зможуть зберігати свої позиції в сучасній системі міжнародних відносин.

Сучасний етап трансформації системи міжнародних відносин характеризується складністю, динамічністю та непередбачуваністю. Це свідчить про те, що гегемонів буде дедалі складніше контролювати сучасні багаторівневі світові процеси. Крім того, Сполученим Штатам стає все складніше розраховувати на підтримку союзників, прикладом чого є початок військової кампанії у 2003 році в Іраку, коли позиції та відповідні дії країн ЄС розділилися відносно доцільності проведення такої акції. Попри те, що більшість американського істеблішменту виступає за світове лідерство своєї країни, значний загал американської громадськості не схвалює військові дії, особливо в Іраку, тому що ціна, яку платять прості американці за «розширення демократії», надто велика.

Одним із складових компонентів збереження підтримки США у світі є пошук способів контролю за потужним центром сили в сучасній системі міжнародних відносин, яким є Західна Європа. З цією метою Північноатлантичний союз готовий приймати нових членів до своєї організації, в тому числі колишніх сателітів СРСР. Американський істеблішмент загалом переконаний у необхідності контрольних важелів впливу в Європі як абсолютно необхідних передумов американської переваги у світі. Суперечка виникає з приводу ціни, методів досягнення цієї мети та рівня заохочення західноєвропейського центру сили. Американський інтерес до трансатлантичного співробітництва буде пропорційним готовності Європи зустріти виклики майбутнього.

Але найбільш «революційним» у створенні нової стратегії Північноатлантичного союзу є розгляд можливостей виходу НАТО за межі Європи. Тільки тоді США отримають достатні підстави для побудови однополюсного світу. На думку американського вченого М. Брауна, «США висловлюють свою глобальну стурбованість: або НАТО вийде за межі Європи, або втратить усяку цінність»¹⁰. Його колега та однодумець Р. Хантер, який багато років представляв США в НАТО, зазначає: «Союзники по НАТО повинні вирішити питання розширення своєї діяльності за межами Європи – потенційно у Північній Африці, за Кавказьким хребтом, на Близькому Сході та у Перській затоці»¹¹. Слід наголосити, що на всіх цих географічних напрямках вже ведеться робота, і країни НАТО вже визначають свої геополітичні можливості.

Сполучені Штати зіштовхуються з багатьма проблемами на шляху реалізації своїх гегемоністських амбіцій. На думку А. Уткіна, Америка буде змушена або ділитися владою над світом, створювати системи взаємних регіональних інтересів, поступатися на регіональному рівні, або готуватися до суворих часів. Однією з головних ознак «глобального відступу» США є послаблення американської підтримки створених ними ж міжнародних організацій, таких, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і ООН. США фактично заохочують приватний сектор замінити МВФ та СБ. Оскільки американська частка у фінансуванні ООН зменшується, та цей процес, можливо, буде продовжуватись. Разом з тим, США здатні упродовж декількох десятиліть оволодіти ключовими світовими позиціями у Північній Америці, у Західній півкулі, в усіх чотирьох океанах та космосі, у військовій могутності та військових дослідженнях, на основних світових ринках, у науці та практичних розробках, в інформаційній революції, у продуктивності праці, у залученні талановитих іммігрантів, у світовій університетській освіті, у провідних засобах масової інформації, у популярній культурі, у залученні молодіжних симпатій та в міжнародній допомозі. Америці практично забезпечені десятиліття найбільшого впливу на перебіг світової еволюції¹².

Проте, враховуючи феномен зростання держав БРІК, США здатні підпорядкувати своєму впливові лише ті країни, котрі не в змозі скласти їм цивілізаційної конкуренції. Реалії сучасного міжнародного політичного процесу доводять, що американському впливу піддаються, як правило, незначні в економічному відношенні країни, які не мають власного бачення глобальних проблем. Таким країнам потрібний впливовий «патрон», роль якого за певних умов готові відігравати США.

Наразі ситуація, що пов'язана з американським лідерством, погіршується через глобальну фінансово-економічну кризу. Ультракапіталістичний курс, яким США рухалися з початку 80-х і який уособлював неоконсервативну стратегію лібералізації та глобалізації, через двадцять років зазнав нищівної поразки. Колишній глава Федеральної резервної системи (ФРС) А. Грінспен під час слухань у Комітеті конгресу США по нагляду та урядовій реформі в осені 2008 р. був змушений визнати свою причетність до іпотечної кризи, виникнення загрози пенсійним накопиченням та зростання безробіття. Цей «стовп» американського монетаризму заявив, що «недооцінював виникаючі ризики та занадто вірив у вільний ринок, який будемо здатний оцінювати ризики краще держави», і що сучасна унікальна криза, яка трапляється раз чи два за сто років, «перевернула його розуміння про те, як узагалі функціонує ринок»¹³.

Найбільш помітним наслідком зазначеної вище асиметрії є те, що вже до 2009 року ВВП США на 70% складався із споживчих витрат. На решту, тобто сучасні технології, інформаційно-індустріальний комплекс і аграрний сектор — припадало менш 30% американського ВВП. Таким чином, у реальній, а не віртуальній економіці США зайнято не більш 20–25% працездатного населення країни, а решта є «живим баластом», який забагато споживає, проте, нічого значного в економічному сенсі не виробляючи¹⁴.

Інша причина системної кризи, епіцентром якої стали розвинені країни Заходу, пов'язана з ще одним аспектом теорії і практики неолібералізму – «постіндустріалізмом». Економічна глобалізація створила необхідні умови для експорту не тільки фінансового капіталу, товарів і послуг, але й для прямих іноземних інвестицій і «високих» технологій. Результатом стратегії постіндустріалізації став винос промисловості з країн «світового центру» до країн «світової периферії», а відтак і розширення виробничої і фінансової асиметрії у стосунках між ними. Так, нічим не забезпечену колосальну масу доларів і євро спрямовують до Бразилії, Китаю, Індії, Індонезії та інших країн-виробників, які перетворюють її на споживчі товари для США і Європи. За оцінками інвестиційного банку «Goldman Sachs», до 2010 року щорічний сукупний прибуток Бразилії, Росії, Індії та Китаю зростатиме швидше, ніж відповідний показник США, Японії, Німеччини, Великої Британії та Італії, взятих разом. За тими ж прогнозами, до 2025 року, темпи економічного зростання БРІК удвічі перевищать аналогічний сукупний показник країн «великої сімки»¹⁵.

Зазначимо, що країни БРІК займають чверть суходолу планети, їх населення складає 40% від світового, а їх сукупний ВВП дорівнює 15435 трлн. дол. За всіма основними макроекономічними показниками країни БРІК є величезним утворенням на планеті. Усі чотири країни належать до найкрупніших виробників і модернізують свою політичну систему відповідно до вимог глобального капіталізму. Країни цього угруповання мають великий потенціал для формування могутнього блоку, що виключає домінування сьогочасної «великої сімки». За попередніми підрахунками, річний прибуток на душу населення в країнах БРІК упродовж десяти років значно збільшиться, а приріст населення становитиме 800 млн. чоловік¹⁶.

У 2004 році з'явився третій сценарій Національної розвідувальної ради «Тенденції глобального розвитку до 2020 року», який мало чим відрізнявся від попереднього, що був розрахований до 2015 року. Прийдешнє піднесення Китаю та Індії в якості впливових глобальних гравців по-ривнювалось у цьому документі з виходом на міжнародну арену наприкінці XIX ст. США і Німеччини як великих світових держав. Звідси го-

ловний висновок: до 2020 року поцес глобалізації у масовій свідомості буде ототожнюватися з піднесенням Азії, а не з американізацією як зараз¹⁷.

Окім Китаю, який стає основним двигуном світової економіки, та Індією, що крокує за ним, Бразилію, Індонезію та Росію можна вважати країнами, що здатні наздогнати розвинені країни Європи за основними економічними показниками. У цьому плані цілком природним може бути припущення про прогресуюче старіння таких понять, як «Північ» і «Південь», «Схід» і «Захід», «розвинені країни» та «країни, що розвиваються», а також «країни, що приєдналися» і такі, що «не приєдналися».

Повертаючись до питання про еventуальне послаблення американського глобального лідерства, зазначимо, що принаймні до середини поточного століття говорити про «деградацію» могутності «єдиної наддержави» передчасно. Втім на тлі кризових явищ у світовій економіці, а також зовнішньополітичних проблем США (передусім це стосується їх військової присутності в Іраку та Афганістані) намітились ознаки обмеження впливу Вашингтону в окремих регіонах. Зокрема ці ознаки виявилися в період другої адміністрації Дж. Буша, коли вона була змушена повернутися до інституціоналізованих форм взаємодії зі своїми військово-політичними союзниками. Причиною цього було не тільки необхідність розділити зі своїми партнерами по НАТО труднощі війни в Афганістані, але й загальна політико-психологічна втомленість американського суспільства та політичного істеблшменту від тягаря одноосібного глобального лідерства.

У політичній сфері це знайшло відображення в програмних зовнішньополітичних документах обраного в 2008 році президента США Б. Обами. Політичні настрої американської еліти були враховані при опрацюванні концептуальних засад «збалансованої стратегії», які прокоментував міністр оборони США Р. Гейтс відповідно до нової «Національної стратегії оборони», схваленої в тому ж році. Ця стратегія передбачала реформування оборонної політики шляхом її раціоналізації та доповнення програмами «непрямих дій», спрямованих на використання політичних, економічних і пропагандистських факторів сили¹⁸.

Отже, в умовах економічної кризи, яка серйозно зачепила фінансово-економічну систему США, Вашингтон пішов на обмеження практики однобічних дій і був змушений розробити нову стратегію інституціональних механізмів колективного впливу на трансформацію міжнародної системи. Цілком можлива також і корекція формату глобального лідерства США без його скасування. До бажаного лідерства США прагнуть, спираючись як на старих, так і нових союзників, а також на ті міжнародні організації, де американські позиції є переважними.

В суто теоретичному вимірі визначальним критерієм для країни-лідера є спроможність до світоформуючої ролі. Так, знаний російський політолог-міжнародник О. Богатуров пропонує таку лідерської ієрархії, яка побудована на таких показниках:

- озброєна сила, що придатна для використання з метою встановлення контролю за поведінкою інших держав;
- економічна міць як здібність жити своєю силою;
- ідеологічний вплив, пов'язаний з виникненням у інших держав бажання добровільно підкорятися лідеру, прислуховуватися до його думки чи просто імітувати його поведінку¹⁹.

Очевидно, що в розпорядженні США є зазначені вище критерії та фактори лідерства і вони залишатимуться глобальним економічним, військово-політичним і науково-технологічним лідером, який будуватиме відносини з союзниками і рештою країн світу, виходячи з цілей збереження свого статусу наддержави, тотальної захищеності від сучасних викликів і загроз. Задля цих цілей США, як гегемон міжнародної системи, навіть в умовах послаблення своїх лідерських можливостей в глобальному вимірі, готові до застосування військового потенціалу в будь-якому регіоні світу. Дана теза знаходить своє підтвердження в модерній зовнішній політиці сорок четвертого президента США.

ПОСИЛАННЯ

(Endnotes)

¹ Haass R. The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance. – Foreign Affairs. – May/June 2008. <http://www.foreignaffairs.org/20080501faessay87304/richard-nhaass/the-age-of-nonpolarity.html>

² Хонин В. Н. Теория международных отношений. Общая часть. – К.: «Академ-Пресс», 2005. – С. 2000.

³ Rosenau J. The Study of World Politics. Volume 1: theoretical and methodological challenges. – London – New York: Routledge, 2006. – P. 10.

⁴ Хонин В. Н. Вказ. пр. – С. 242–246.

⁵ Энгельхард Ф. Третья мировая война уже началась // Глобализация: контуры XXI века: Реф. сб.. РАН. ИНИОН Центр. – Отв. ред. Малиновский П. В. – М., 2004. – Ч.1. – С. 153.

⁶ Мировая динамика. Пер. с англ. Д. Форрестер. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 36.

⁷ Анилионис Г. П., Зотова Н. А. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий и глобализации. – М.: «Международные отношения», 2005. – С. 273.

⁸ Kagan R. and Kristol W. The Present Danger // The National Interest. – 2000. – Spring. – P. 59–72.

⁹ Хижняк І. А. Патронована культура та культурна демократія у США: Культ. процеси в амер. соціумі періоду індустр. та постіндустр. Трансформацій (друга половина ХХ ст.): соц.-політ. вимір. – К., 2001. – С. 49.

¹⁰ Brown M. Minimalist NATO. A Wise Alliance Knows When to Retrench // Foreign Affairs. – 1999. – Vol. 78. – No 3. – P. 204–217.

¹¹ Hunter R. Maximizing NATO. A Relevant Alliance Knows How to Reach // Foreign Affairs. – 1999. – Vol. 78. – No 3. – P. 190–204.

¹² Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. – М.: «Эксмо», 2002. – С. 143.

¹³ Калашников М. Глобальный смуткризис. – Минск: «Харвест», 2009. – С. 31.

¹⁴ Калашников М. Вказ. пр. – С. 17.

¹⁵ Шергін С. Парадокси і проблеми глобалізації // Зовнішні справи. – 2008. – № 5. – С. 43.

¹⁶ Дипанджан Р. БРИК в новом миропорядке // Международная жизнь. – 2008. – № 11. – С. 86–87.

¹⁷ Мартынов Б. БРИК и деградирующий миропорядок // Латинская Америка. – 2008. № 5. – С. 7.

¹⁸ Gates R. A Balanced Strategy. Reprogramming the Pentagon for a New Age // Foreign Affairs. – 2009. – Vol. 88. – No 1.

¹⁹ Современная мировая политика: Прикладной анализ / Отв. ред. А. Д. Богатуров. – М.: «Аспект Пресс», 2009. – С. 161–162.

Shergin S. A., Fesenko M. V. Transformation of international and political actors interaction under the conditions of global US leadership weakening / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Institute of World Economy and International Relations, National Academy of Sciences of Ukraine. The article considers the problems of interaction of international and political actors under the conditions of global US leadership weakening. Researching the theoretical basis of political doctrine, the author tends to make a prospect of the future role of the USA. Thus, today the USA remains a global economic, military and political as well as science and technology leader, which will built the relationship with the allies and other world countries on the basis of its goals to support its status of supranation, to protect itself from the modern threats and challenges. For this USA as an international system hegemony, even on case of weakening of its

leader possibilities on global level, are ready to use the military force in any part of the world.

Key words: state, international and political actors, information environment, international relations, strategy, global problems, eastern and western countries, USA national intelligence council, progress, geopolitics, BRIC.

Шергин С. А., Фесенко Н. В. Трансформация взаимодействий международно-политических акторов в условиях послабления глобального лидерства США / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины, Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины.

Статья посвящена проблемам взаимодействия международно-политических акторов в условиях послабления глобального лидерства США. Исследуя концептуально-теоретические основы политической доктрины, автор пытается спрогнозировать будущую роль США. Таким образом, на сегодняшний день США остаются глобальным экономическим, военно-политическим и научно-технологическим лидером, который построит отношения с союзниками и остальными странами мира, исходя из целей сохранения своего статуса надгосударства, тотальной защищенности от современных вызовов и угроз. Ради этих целей США, как гегемон международной системы, даже в условиях ослабления своих лидерских возможностей в глобальном измерении, готовы к использованию военного потенциала в любом регионе мира.

Ключевые слова: государство, международно-политические акторы, информационная среда, международные отношения, стратегия, глобальные проблемы, восточные и западные страны, национальный разведывательный совет США, прогресс, геополитика, страны БРИК.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2009
Прийнята до друку 12.10.2009